

עובדי עבודת כפיה

פרמדארביטר (Fremdarbeiter). עובדים מן המדינות שכבשה גרמניה או מגרורותיה, שהובאו לעבוד ברייך. כבר לפני ההתקפה על פולין נולד בברלין הרעיון לנצל בכפייה כוח עבודה זר ברייך השלישי. לראשונה הוחל במימוש הרעיון באוסטריה אחרי סיפוחה, ולפני פרוץ המלחמה הובאו משם כ-100,000 אזרחים, ובכללם כ-10,000 מהנדסים, למטרות עבודה בגרמניה. עד פרוץ המלחמה ב-31 באוגוסט 1939 נשלחו לעבודה בגרמניה גם 70,000 תושבי הפרוטקטורט של *בוהמיה ומורביה. נצחונות הרייך בתקופה הראשונה למלחמה וכיבוש ארצות רבות איפשרו לגרמנים ניצול משאבי כוח עבודה גדולים שמצאו בשטחים הכבושים. המשאבים הללו הועמדו לרשות השלטונות הנאציים המרכזיים, האחראים למדיניות התעסוקה, והם עיבדו תוכנית מדוייקת לגיוס כוח אדם. על-פי תוכניתם היו שיטות גיוס כוח אדם בשטחי פולין וברית-המועצות הכבושים קיצוניות מאוד, ואילו בשאר הארצות הכבושות מתונות בהרבה.

תחילה נועדו הפועלים הזרים להחליף את מיליוני הגרמנים שהוצאו ממערך העבודה וגוייסו לצבא, ולחסוך מהגרמנים עצמם הנהגת גיוס חירום בארצם, ובייחוד חיוב הנשים הגרמניות להירתם לעבודה. אחר-כך, לאחר כשלון ה'בליצקריג' (ראה *מלחמת בזק), התרחבות המלחמה והימשכותה, נזקקו השלטונות הגרמניים למיליוני עובדים זרים כדי להגביר את מאמץ הגיוס ולהדביק את צורכי החימוש הגדלים.

תחילה נעשה ניסיון לשכנע אנשים בארצות הכבושות ולפתותם להתנדב לעבודה בגרמניה. ליוצאים לגרמניה, רובם מובטלים ופליטים שסבלו ממצוקה כלכלית חריפה, הובטחו יתרונות חומריים שונים. ואולם, מספר המתנדבים מרצון לא מלא בשום שלב את מכסות העובדים שנדרשו למשק הגרמנים.

מיד עם פרוץ המלחמה החלו הגרמנים לנצל לטובת כלכלת הרייך גם שבויי מלחמה ככוח עבודה, וזאת בניגוד לחוק הבין-לאומי. כבר בסתיו 1939 הופנו לעבודה בחקלאות כ-340,000 שבויי מלחמה פולנים.

באביב 1940 הוחלט להפעיל ב*גנרלגובנרמן שבפולין שיטות כפייה, כגון צווי קריאה, חטיפת מי שאין לו אישורים הפוטרים מגיוס לעבודה, מניעת מנות מזון מסרבנים ועוד. באוגוסט 1942 נכנס לתוקף צו של גיוס כפייה לעבודה (Zwangsverpflichtung) בכול הארצות הכבושות ובמחנות השבויים. בארצות המערב הושג לפרקים שיתוף-פעולה מצד גורמי שלטון מקומיים במיבצעי הגיוס, תמורת שחרור שבויי מלחמה או המרת מעמדם של שבויים לפ' בגרמניה.

מאז 1942 היה למעשה גיוס פ' לצייד-אדם מתוחכם וברוטלי, אך הוא נתקל בהתנגדות גוברת והיה לאחד הגורמים החשובים שחיזקו את תנועת ההתנגדות המאורגנת ברחבי אירופה הכבושה בידי הנאצים. למרות שבשנים 1942-1944 גויסו מיליוני אדם לעבודה בגרמניה, הלך וגדל הפער שבין המכסות שהציבו לעצמם השלטונות ובין מספר העובדים שהובאו בפועל לגרמניה. המכשולים בהבטחת סיוע של משתפי-פעולה מקומיים והתנגדות של האוכלוסייה בכללה התחזקו עם התרבות הידיעות על תנאי העבודה והיחס אל פ' ואותות תבוסתם הקרבה של הגרמנים. נסיגת הגרמנים במזרח והצטמקות שטחי שליטתם צימצמו כמובן את המאגר שממנו אפשר היה לגייס עובדי כפייה חדשים.

מרביתם של הפ' הובאו מפולין ומברית-המועצות. בתחילת שנת 1941 היו בגרמניה 800,000 פ' פולנים והם היו אז כ-55% מכלל הפ' בגרמניה. עם תחילת מיבצע 'ברברוסה' ביוני 1941 תפס גיוס פ' מהשטחים הכבושים בברית-המועצות את המקום הראשון. בספטמבר 1944, בעת שמספר כול הפ' בגרמניה הגיע לחמישה מיליונים וחצי, ועם שבויי המלחמה הגיע המספר לכדי שבעה מיליונים וחצי, היה שיעור הפ' מקרב עמי ברית-המועצות 38%, ושל הפולנים – 29%, דהיינו, שיעור עובדי כפייה משתי הארצות הללו הגיע ל-67% מכלל הפ'. נוסף לפ' מהמזרח גויסו פ' מצרפת, מצ'כיה, מהולנד, מבלגיה ומנורווגיה. בין הארצות הגרות ובעלות-הברית של גרמניה היתה איטליה היחידה שסיפקה מספר ניכר של פ'. שיעור הפועלים המועסקים במשק הגרמני, אף שלא מלא את ציפיות השלטונות, גדל בהתמדה. במאי 1940 היו הזרים רק 0.8% מכלל העובדים בגרמניה, במאי 1941 הגיע שיעורם ל-8.4%, ובספטמבר 1944 היו הפ' 20.8% מכלל כוח העבודה בגרמניה. בשלהי 1944 הגיע מספר הפ' לשמונה מיליונים, ועם שבויי המלחמה – כתשעה מיליונים. כול עובד חמישי בגרמניה היה אפוא זר, ואחד מארבעה טנקים ואחד מארבעה מטוסים שיצרו אז בגרמניה היו פרי עמלם של פ'.

במדיניות של ניצול העבודה והפ' הסתמנו ניגודים וחילוקי-דעות בצמרת הנאצים הממונה על מערכת העבודה והמשק. אלברט* שפר, שבפברואר 1942 מונה לשר החימוש והתחמושת (Reichsminister für Bewaffung und Munition), ביקש כאדמיניסטרטור יעיל לשים את הדגש בהגברת היצור המלחמתי, הן בגרמניה והן בארצות הכבושות. לעומתו חתר פריץ* זאוקל, שבמרס 1942 מונה לנציב העבודה של הרייך (Generalbevollmächtigter für den Arbeitseinsatz), להגביר את גיוס הפ', והתפאר בהבאת מספר רב של עובדים מארצות חוץ לגרמניה, דבר שאומנם מנע את הצורך להפעיל אמצעים דרסטיים בגיוס עבודה בקרב הגרמנים, אך לא תמיד עלה בקנה-אחד עם יעילות ועם צורכי הייצור.

הממונים על כוח העבודה והייצור ידעו כי תנאי חייהם של הפ', התשלום שקיבלו והיחס אליהם יכולים להיות תמריץ חיובי או שלילי במסע הגיוס של פ' ובתפוקת העבודה שלהם. ואולם, הפיקוח של העובדים היה בדרך כלל מסור בידי גורמי משטרה – הסיפ"ו (משטרת

הביטחון) והמדור לפ' (Austländische Arbeiter) בגסטפו. שיקוליהם נקבעו על-פי עקרונות גזעיים, חישובים מפלגתיים ושנאת זרים. הבדלים חדים ציינו את תנאי החיים והיחס לפ' מן המזרח לעומת תנאי החיים והיחס לפ' מארצות המערב. פולנים ורוסים נחשבו לנחותים מבחינה גזעית (אונטרמנש). הם הועסקו בדרך כלל בעבודות שחורות ומפרכות והיו נתונים לפיקוח קשוח, להשפלה ולעונשים חמורים. הפולנים היו חייבים לשאת על בגדיהם סימן היכר, האות P, והרוסים – את האותיות OST, נאסר עליהם לצאת את מגוריהם אחרי שעות העבודה, להשתמש בתחבורה ציבורית, לבקר בהופעות תרבות ובמקומות שעשועים או במסעדות עם גרמנים, ואף תפילה בכנסייה עם גרמנים היתה אסורה עליהם. תמורת עבודתם ניתן להם שכר נמוך במיוחד. הגרמנים הוזהרו שלא לקיים יחסים חברתיים עמם ולהקפיד מכול על טוהר הגזע, כלומר, להינזר מיחסי מין עם פ'. גרמנים שקיימו יחסי מין כאלה נאשמו ב'חילול הגזע' (רסנשנדה) והיו צפויים לעונש מוות. מצבם של פ' מארצות המערב היה טוב בהרבה, אך גם בתלונותיהם נאמר כי היחס אליהם הוא כאל עבדים. לעיתים נמנעו המעבידים, ובייחוד האיכרים שהעסיקו את הפ', מהנהגת החומרות שהכתיבה המפלגה, משום שנזקקו מאוד לפועלים.

בעקבות המפלות שנחלו הגרמנים בחזיתות המלחמה חל שינוי לטובה ביחסם אל הפ'. המדיניות הגזענית וה'פתרון הסופי' שהופעלו בתחום העבודה פגעו קשה במאמץ המלחמה הכולל של הרייך הגרמני. יהודים לא נשלחו לגרמניה כפועלים זרים מטעמים גזעיים. היהודים המועטים שהסתננו בין הפועלים שהגיעו מארצות שונות הסתירו את זהותם. בעת שגרמניה סבלה ממחסור חריף בידיים עובדות עונו עד מוות ונרצחו מיליוני שבויי מלחמה סובייטים, והמוני יהודים, שעבדו במפעלים כפועלי כפייה בארצות השונות או שעבדו כאסירים במחנות עבודה, הוצאו ממקומות עבודתם ושולחו למחנות המוות.

יהודים בפולין הכבושה

עבודת הכפייה של יהודים בפולין הכבושה לבשה צורות דיכוי שונות והתקיימה מתחילת המלחמה עד סופה. מיד עם כניסת הצבא הגרמני לפולין (ספטמבר 1939) נאלצו היהודים לעבוד עבודות כפייה שונות, (פירוק מחסומים, פינוי עיי-מפולת, ריצוף כבישים). בכפיית העבודות הללו השתתפו בצורה פעילה יחידות הורמכט וחיילים מיחידות צבא סדירות. בין השאר היו חטיפות של אנשים ברחוב, הוצאת גברים מבתיהם, התעללות במקום העבודה וכדומה. לעיתים קרובות היתה המטרה היחידה בעבודת הכפייה השפלת היהודים על-ידי אילוצם לעבוד עבודות גופניות קשות, שלא היתה להן כול מטרה ממשית, זאת בליווי מכות והתעללות, גזיזות זקנים, התעמלות כפויה ועוד.

ב-26 באוקטובר 1939 הונהגה ב*גנרלגוברמן על-פי צו חובת עבודה לגברים יהודים בני 14-60, והוצאת ההוראה לפועל נמסרה למיפקדת ס"ס. אחר-כך הוחל הצו גם על נשים ועל ילדים בני 12-14. מאוקטובר עד דצמבר 1939 הונהגה גם חובת עבודה ליהודים בשטחי פולין שסופחו לרייך, על-פי צווים מקומיים.

ב-13 בינואר 1940 פורסמו הוראות ההוצאה לפועל של 26 באוקטובר 1939 מטעם מושל הגנרלגוברמן הנס *פרנק. ההוראות דיברו על חובת עבודת כפייה של כול היהודים, גברים ונשים בני 14-60, בין מובטלים ובין עובדים. חובת העבודה תוכננה לשנתיים, ואולם, ניתן היה להאריכה 'אם בתוך אותה תקופה לא תושג המטרה החינוכית'. כדי להוציא לפועל את עבודת הכפייה ציוו הגרמנים על רישום גברים יהודים בני 14-60. הרישום הוטל על היודנרטים, בפיקוח ראשי העיריות. השלטונות הגרמניים יכלו לפנות בדרישה לעובדים, והיהודים שנקבו בשמותיהם היו חייבים להתייצב בנקודות מוגדרות, מצויידיים במזון ליומיים ובשתי שמיכות. הרישום לא מלא את צורכי הכובש, וב-25 בפברואר 1940 נערך רישום מחודש בגנרלגוברמן. בלי קשר לרישום אולצו יהודים לעשות עבודות כפייה זמניות שונות (כגון פינוי שלג, העמסת רכוש יהודי שדוד, בניית חומות סביב רבעים שנועדו לגטו).

בהדרגה הוחל בבניית מחנות עבודה מיוחדים ליהודים, והם נקראו בשמותיהם להתייצב שם. במחנות הללו שכנו היהודים בקסרקטינים ונאלצו לעבוד חודשים רבים בתנאים קשים ביותר. ביולי 1940 כבר פעלו 29 מחנות עבודה במחוז לובלין. באוגוסט אותה שנה נצטוו כ-20,000 יהודים בני 18-35 להתייצב במחנות עבודה. רבים מבין הקרואים התחמקו מהתייצבות, למרות סכנת עונשים כבדים, שכן תנאי החיים והעבודה במחנה היו קשים מנשוא ומלווים בהשפלה, מכות, שיסוי כלבים ועוד. לעיתים קרובות לא הובטח לעובדי הכפייה אפילו מקום לינה ומינימום של מזון, הם נאלצו ללון תחת כיפת השמים ולעבוד רעבים, לעיתים שקועים בתוך מים (בעבודות נרחבות של טיוב הקרקע). רבים מתו במחנות, אחרים חזרו נכים לצמיתות ותשושים לחלוטין. על התנאים במחנות העבודה תעיד העובדה, ש-1,000 מבין 6,000 איש שנשלחו מגטו ורשה למחנות, לא היו כשירים לעבודה כבר כעבור שבועיים. בגטאות מסויימים, (לודז', למשל) הקיפה עבודת הכפייה אוכלוסייה שלמה, ובפועל הפכו גטאות אלה למחנות עבודת כפייה.

נוסף למחנות עבודה, עבדו יהודים רבים בכפייה במפעלים גרמניים כפועלים, ב'שופים' בגטאות וכדומה, במיוחד לקראת סוף קיומם של הגטאות. בסוף 1940 היו בכול שטח פולין יותר מ-700,000 עובדי כפייה, ב-1942 – 500,000, באמצע 1943 – יותר מ-100,000. הירידה נבעה מתמותה גדולה בגטאות ומהשמדת היהודים.

תנאי העבודה מחוץ למחנות העבודה היו שונים מאוד ממקום למקום, ואולם, בכול מקום היתה חובת עבודה של 10-12 שעות ביום עבודה, בלי תנאים סוציאליים או ביטוח, ובלי חופשות.

תחילה ניהלו שלטונות הס"ס את עבודת הכפייה. בשטחים שסופחו לרייך נמשך מצב זה עד להשמדה המוחלטת של האוכלוסייה היהודים. בגנרלגוברנמן הועברו ביולי 1940 הסמכויות בתחום זה למשרדי העבודה. ב-25 ביוני 1942 שוב עברו הסמכויות בתחום זה לידי סיפ"ו. באופן כללי, נעשתה עבודת הכפייה בלי תמורה או בשכר סמלי בלבד. הכלל לגבי היהודים היה, שהשכר ששולם להם חייב להיות נמוך מהשכר של עובדים בני לאום אחר. חלק ניכר משכר העובדים נוכה למטרות שונות שקבעו הגרמנים. לדוגמה, בביאליסטוק היו הניכויים 50% מהשכר, בעבודות סלילת דרך המלך פרנקופורט – פוזן היה הניכוי 80%.

על היקף השימוש בעבודות חינוך יעידו הנתונים מורשה: מתוך כשני מיליוני ימי-עבודה מ-21 באוקטובר 1939 עד 15 בנובמבר 1940, היו 1.44 מיליון בלי שכר. שאר העובדים קיבלו שכר נמוך עד כדי כך, שלא היה בידם לקנות מזון נוסף בשוק השחור, ופירוש הדבר היה שהם רעבו. מדיניות עבודת הכפייה ושכר ביחס ליהודים שימשה, אם כן, ישירות להשמדתם הפיסית.

אחרי רצח רוב האוכלוסייה היהודים נאלצו הנותרים בגטאות להמשיך ולעבוד עבודות כפייה. העבודה נעשתה ב'שופים', בשוד רכוש היהודים שנרצחו, במוסדות ובמפעלים שונים שעבדו למען צורכי הרייך. מפעלים שהעסיקו יהודים שילמו בעדם סכומים ניכרים לסיפ"ו. יהודים נאלצו לשלם שוחד כדי להתקבל לעבודה, שהיתה לכאורה, הבטחה מפני גירוש למחנות ההשמדה.

באמצע 1942 ובאפריל-מאי 1943 נלקחו חלק מהיהודים שהיו בגטאות בגנרלגוברנמן למחנות עבודה ב*טרוניקי וב*פוניאטובה, ושם הועסקו בבי-מלאכה שונים. בנובמבר 1943 רצחו הגרמנים כ-40,000 יהודים שהיו במחנות הללו (מבצע *ארנטפסט). בלודז' נמשכה עבודת הכפייה זמן רב יותר מכל מקום אחר אך באוגוסט 1944 חוסלו היהודים גם שם.